УДК 316.32:321.7:331.107

Володимир Андрійович Ткаченко,
д-р екон. наук, проф.
Дніпропетровський університет
імені Альфреда Нобеля;
Олена Василівна Гаращук,
канд. екон. наук, доцент
НДІ розвитку економіки
та суспільства, Дніпропетровськ

МОТИВАЦІЯ ІНІЦІАТИВНОЇ ТВОРЧОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ОСНОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Життя набуває ознак вартості через розум, що наділяє його врешті свободою та гідністю в контексті дискурсивної практики, через наукове обґрунтування усвідомленого. Саме дискурсивна практика дозволяє усунення насилля і здійснення прав людини, які полягають у здатності інтелектуального виокремлення загрози насильства як процесу, на основі його критики в цілях поетапного усунення будь-яких його форм заради звеличення людської гідності, розкриття можливостей життя в конкретному суспільному середовищі та запобігання перетворення останнього на боротьбу за виживання. Дотримання прав людини потребує такого роду суспільної етики, яка могла б змінити і регулювати ставлення індивіда до інших на рівні гідності кожної особи. Це можливе лише в тому випадку, коли насильство, ґвалтування, примушування тощо перестануть бути індивідуальною проблемою, а її усунення ставатиме спільною суспільною турботою про життя, у якому стосунки між людьми уникатимуть приниження і свідомої образи, а гідність не відчуватиме тиску обставин.Слід пам’ятати, що ідея прав людини іманентно спрямована на попередження насильства у прихованих формах, особливо у формі культурно-моралісного домінування, де насильство здійснюється не епізодично, а є проявом щоденної практики при певних соціальних обставинах. Саме тут насильство, спрямоване проти людини, окремої групи, чи суспільної формації в цілому, перетворюється на системні формації в цілому, системні норми поведінки, звичаїв чи навіть стає нормою життя, набуває етичної легітимності, стає формою етичних відносин у контексті існуючої соціальної формації.

Заперечення насильства не є «панацеєю від усіх бід», але через інтерпретацію його форм та умов створюються передумови його ідентифікації та відокремлення прав людини і можливостей та шляхів їх захисту. І чи не це є найбільш раціональним підходом до розробки концепції національної ідеологи громадянського суспільства, підґрунтям якої є ідентифікація та виокремлення прав людини та визначення пріоритету вартості свободи, які є необхідною умовою формування соціальності з фіксованими правовими нормами. Але інтелектуальна інтерпретація буття по суті своїй є виявом його природи через розумову активність окремих індивідів. Тому слід ураховувати, що поза інтелектуальним проникненням соціальність як така залишається глухою, закритою до свободи і прав людини, бо насильство тут сприймається крізь призму «природних катаклізмів» поза диференціацією на основі особливостей людського життя. І тільки під знаком критики, у процесі суспільного дискурсу є можливість здійснення визнання гідності людини та вартості життя, що може бути забезпечене спільними зусиллями вільних людей, при визначенні рівня їх свободи.

Свобода дії людини, ініціативна творча економічна діяльність є спільним для більшості членів суспільної формації, що в культурно-інтелектуальному контексті може здійснюватися через рівень інтелектуального потенціалу за умов надання рівнозначних можливостей його реалізації. У соціальності громадянського суспільства такий «феномен», як насильство, збалансовується не просто легітимацією етики чи відповідною дією держави, а орієнтованістю кожного члена суспільства й самого суспільства на такі правові норми, що найкращим чином

© В.А. Ткаченко, О.В. Гаращук, 2011

гарантують волевиявлення людини, її свободу та заохочують (мотивують) добровільну благочинну поведінку як при виконанні ініціативної творчої економічної діяльності, так і при виконанні обов'язків перед суспільством, що гарантує стан, коли вигода одного індивіда не перетворюється на поразку іншого. Навпаки, виробничі відносини за принципом «перемога-поразка» вилучаються із соціальної дійсності, а на їх місці складається розуміння й потреба взаємодоповнення здібностей людей із різними правами за статусом. Таким чином, суспільна дійсність із достатньою етикою свободи породжує потребу громадянських прав і громадянського стану, як добре організованої справедливої суспільної співпраці на підставах ініціативної економічної діяльності.

То може це і є основне підґрунтя національної ідеології нової держави?

Звичайно, якщо громадянське суспільство є сукупністю процедур і правил, що складають мережу стосунків між людьми, які здійснюються навколо визнання прав людини у формах добровільної та солідарної взаємодоповнюваності рівних гідностей і можливостей буття, то можна його розглядати як соціальний простір (соціальне середовище), у якому цілковито відсутній примус і насилля. Тобто це тип дійсності (суспільної формації), що складаються на основі інтелектуального потенціалу суспільства та інтелектуальної інтерпретації свободи індивідів, піднятої до значень прав людини, орієнтованих на усвідомлення неприпустимості насильства і примусу в усьому, що стосується організації суспільного життя [1].

Було б ілюзією вважати, що громадянське суспільство становить соціальний простір, у якому цілковито відсутні насильство, поневолення, зневага і таке інше. Але історія ще не знає випадку – ні місця ні часу – де склалося б громадянське суспільство в позадержавному геополітичному просторі, бо громадянське суспільство є передусім фактором такої самоорганізації спільності, основою якої є не стільки форма державно-політичної влади, владних інституцій, скільки форма реалізації природного права на свободу. Бо воно окреслюється такого виду добровільної активності індивідів, що наповнюють спеціальний простір, такою інституціональною сферою, які перебувають поза тим, що контролює державна влада.

У соціальному просторі, де приватно-інтимна відмінність між людьми втрачає самостійне значення, де «незамінних людей не буває», де всі можливості залежать лише від влади, про громадянське суспільство годі й думати. Бо перебуваючи в обставинах метафізичного тиску на суспільство, людина як складова цього суспільства втрачає здатність здійснювати добровільну поведінку, як іманентну загальним підходам сутність. Під метафізичним тиском влади формується нове світосприйняття, а у членів суспільства формується внутрішня сутність сприйняття примусу як форми відтворення зачаклованого в уяві людей світу. Інтенцією стає уникання високих цінностей, для яких бракує інтимного простору.

Слід зазначити, що громадянське суспільство не можна розуміти як якесь застигле соціальне утворення, підґрунтя якого може переноситися і клонуватися в будь-якій культурі за умови запровадження вільного ринку й політичної демократії. Це формація історична соціально-економічна загальної культури розвитку, що здійснюється як активність людей знизу, яка набуває тривалого оформлення в етиці свободи, відповідність до неї етичності та дискурсивно-мовній практиці, що має цільову функцію збереження та підвищення рівня якісного життя й уможливлення різнобічного розвитку особи. Соціально-економічною формою активності в контексті етики є ініціативна економічна діяльність індивідів чи груп, а в контексті дискурсу свободи стає самоврядна організація спільного життя людей, обмежена від зовнішньої опіки державних інституцій. Загальнофункціональні взаємозв'язки здійснюються як усвідомлене поширення свободи, спрямованої на повагу до гідності особи та легітимації права людини жити в суспільстві з контрольованим насильством. Дотримання прав уможливлює здатність людини до толерантності у відносинах з іншими, а соціальне закріплення солідарних дій перетворюється на правову потребу поважати гідність

людини, вважати її собі рівною, що стає важливим доповненням власних суспільних можливостей [2].

За такого підходу актуальним стає питання ментальності суспільства, його прошарків та функціонування владних інституцій. Оскільки ми підійшли до легітимації індивідуальної економічної діяльності як життя людини за «другим законом природи», постає необхідність розширення обсягу поняття суті й сутності влади, ментальності та чинників, що їх формують, що є підґрунтям для розгортання панорами діяльності як такої і як організації людей заради досягнення певної мети й певного впливу на суспільство залежно від загального рівня ментальності.

Влада є надзвичайно важкою і відповідальною ношею. І володіти нею, не маючи певного рівня менталітетного потенціалу, не маючи достатнього рівня ментальності прошарку, що є підґрунтям формування влади і владних інституцій, практично неможливо. У складних соціально-економічних умовах державного будівництва, в умовах несформованості традицій і звичаїв суспільного буття, в умовах неконсолідованності нації – будь-яка діяльність владних структур різного рівня спричиняє у людей підозру й недовіру, що породжує негативну реакцію.

Кожна епоха, кожна суспільна формація, кожна соціально-політична система на основі соціально-економічного підґрунтя формує за своїм образом і подобою свої владні інституції на підставі дій ментальності елітної частини суспільства та його ментального потенціалу. Причому однозначних підходів не буває: в одному випадку критерієм є інтелектуальний потенціал суб’єкта, в іншому – за національною його ознакою, у третьому – за конформізмом до існуючого способу державного устрою тощо. Загалом же теорія та історія панівної (владної) еліти не існують у чистому (абстрактному) вигляді. Вони є уречевленою сутністю соціальних процесів. Внутрішні проблеми панівної еліти, то лише умова виходу поза них, бо ззовні її чекає не менш активна діяльність, оскільки неминуче доводиться стискатися з міжетнічними та міжнародними протиріччями, які завжди були, є і будуть, бо така природна сутність кожної соціальної формації. І саме тут проявляється її ментальність, і саме тут вона проходить випробування на свою необхідність у практиці соціального буття. І нічого дивуватись вислову: «який народ, така і влада» [3].

Отже, постає основна проблема, яка полягає у відповіді на питання: про природні витоки життя як субстанції існування і чи можливе безсуб’єктивне розуміння діяльності як підґрунтя такого підходу? Відповіді тут поки що немає. Але, якщо до розуміння діяльності зводиться сутність людини, то ця сутність має бути об’єктивним відношенням, навіть якщо це сутність суб’єкта. Висновок тут може бути лише один: «ініціативна економічна діяльність абсолютним чином є суть і зміст людини, яка водночас замикає в собі людську сутність буття».

Вважаємо, що ініціативна економічна діяльність як загальність вищого роду буття не може бути розчленована на окремі складові, емпіричні компоненти, бо вона є абстрактно-загальною сутністю конкретно-реального способу буття людей у суспільстві й у ставленні до суспільства. Бо ініціативна творча економічна діяльність може бути визначена як спосіб існування людини, як сутнісна характеристика її родової природи.

Саме визначаючи ініціативну творчу економічну діяльність як основну характеристику буттєвого підходу до людини за загалом, можна зрозуміти і процес соціалізації індивіда як процес творчого відтворення самою людиною свого власного потенціалу, свого власного світу культури. Бо в аналізі ініціативної економічної діяльності передбачається осмислення єдності буттєвого й соціалізованого визначення самої людини. У ньому ніби ініціативна творча економічна діяльність первісно представлена як сутність буття, що розглядається, як сутність буття людини, як середовище, у якому проявляється сутність самої людини, і таким чином відбувається її соціалізація. Причому соціалізація як об’єктивний процес за «другим законом природи» не менш реальний, ніж самі індивіди, що наповнюють соціальне середовище. Хоча сама по собі соціалізація

не матеріалізується, не виробляє товари споживання, але являє собою спосіб виробничих відносин, що обумовлюються суб'єктами суспільної формації й реалізуються ними.

Таким чином, ініціативна творча економічна діяльність як засіб матеріалізації фізичних сил людини, як процес втілення її сутнісних сил у певних предметних формах має подвійну сутність: з одного боку, виступають процеси розпредметнення, тобто засвоєння індивідом соціально-суспільного досвіду, коли природні явища перестають бути природною силою у власному розумінні цього – вони набувають за «другим законом природи» статусу суспільного буття, буття, запліднeного процесом соціалізації; з іншого боку, упредметнення, тобто прояв творчих сил людини, віддача і примноження соціального досвіду та практики створення «другої природи», яка визначається результатом людської предметної діяльності, у якій і відбивається сутнісна природа людини за «першим і фундаментальним законом природи».

Суть дискурсу полягає в тому, що прийняті за таких підходів вартості – а це означає стан їх дійсного існування і навіть легітимного визнання, – не існують апріорно і не є сутностями поза людської реальності як вартості. Вони стають такими завдяки інтерпретативній здатності людського розуму надавати життю значення, перебуваючи в тому чи іншому виді зв'язку з іншим життям. Але невід'ємною складовою того чи іншого зв'язку є відповідний дискурсивний план, у координатах значень якого і здійснюються ті або інші вартості біоенергетичного потенціалу людини або тої його частини, яку вона витрачає за такого підходу [4].

У контексті спілкування можливий навіть новий світ, як бажання людини, її прагнення до кращого, незважаючи на те, що цей світ існує тільки у віртуальній формі і ще далеко до перетворення його на дійсність. Проблема вартості віртуальної форми нового світу як можливої реальності великою мірою залежить від ментальності суспільства й етичних дій владних інституцій.

Логіка громадянських взаємин людей, які втілюють свою свободу і свої права в індивідуально-приватному розрізі, закономірно поширюється на спільні інтереси державного врядування і форми власної безпеки, які тепер можуть здійснюватися лише через принцип відкритості дій влади, або публічності та звітності її перед народом. Важливим є, безумовно, і факт первинної спрямованості людини й суспільства на усвідомлення свободи і здійснення її автономії та незалежності життя індивіда і народу. Власне в контексті ідеології національного суверенітету складаються й поглиблюються демократичні норми суспільного життя, що супроводжуються становленням інститутів нової суспільної формації. Слід також ураховувати, що незалежності від держави домагаються також кримінальні та тіньові угрупування, а також асоціальні та руйнівні щодо людини деякі парарелігійні громади.

У процесі тривалого історичного розвитку світової цивілізації громадянське суспільство, виокремлюючись у своїй суті від прямого впливу держави, бувало сумісним і з демократією, і з авторитаризмом. Але прагнучи виявити свої основні риси чи параметри так званої «комунікативної дії», що, за задумом, надає нормативні засади теорії громадянського суспільства і не може не вважати, що демократія в різних її формах і авторитаризм не є несумісними, як це маємо сьогодні. Навпаки, як основа раціонального врегулювання конфліктних суспільних процесів у кризових ситуаціях демократичні гасла в ім'я народу сприяють поширенню політичної демагогії і є містком для встановлення диктатури. Лише розвиток громадянського суспільства є найнадійнішим запобіганням диктатурі, бо пробуджує національну і правову природну свідомість нації. Так, поширення мережі громадянських організацій та сектору приватної власності з прямим інвестуванням іноземного капіталу в Китаї показує доволі успішний приклад стабілізації авторитарної системи влади, яка має номенклатурно-бюрократичний характер і опирається на комуністичну ідеологію [4].

У сьогоденні важливою причиною актуалізації концептів громадянського суспільства стає його потенціал, його можливості сприяння демократичним

перетворенням навіть у країнах з уже розвиненими громадянськими стосунками та інституціями. У громадянському суспільстві вбачаються потужні чинники для пожвавлення суспільної ініціативи, створення нових сфер життя, надання свободи ініціативній творчій діяльності, посилення опору бюрократизації та корупції, поширення сфери прав людини, зменшення будь-якої форми насильства та редукування державно-політичної влади до самоврядних організацій. Такий підхід став основою політики Євросоюзу, де правова держава як гарант прав громадянина зорієнтована на права і свободу людини, а отже, на максимальний розвиток громадянського суспільства, в якому вони мають всі підстави забезпечуватися. Громадянське суспільство посилює необхідність і забезпечує розмежування економічної влади від політичних пристрастей.

Саме такий підхід є чи не найважливішим чинником демократичного соціального поступу, зі шляху якого мають усуватися можливості для економічного збагачення засобами узурпації політичної влади, усунення олігархічного капіталу, що так чи інакше пов ’язувався з позапублічною ініціативною та криміналітетом. Отже, чи не в демонтажі політичних можливостей для зростання олігархічних кланів полягає центральна проблема сучасного політичного, економічного та соціокультурного розвитку України як незалежної держави?!

З іншого боку, навіть консолідована спільнота сама по собі не складається. Сполучним процесом, необхідним для солідарності й довіри між мільйонами незнайомих між собою громадян, стає формування усвідомлення кожним національної ідеї, що веде до ідентичності суспільства. А це надзвичайно складний і довготривалий процес будівництва нації, з поступовою інтеграцією етнічної різноманітності в одну національну єдність, з характерними для неї територією, економічною, законодавчою, освітянською та соціокультурною системами. Тобто необхідне створення такої соціальної формації, яка містить економічну, соціальну, політичну й культурну фундації інтегрованої поведінки індивідів, що відбувається поза державним втручанням. Таке суспільство є соціальною позаурядовою сферою спонтанного самовияву вільних людей, організацій та асоціацій, що функціонує як мережа кооперативних відносин і взаємин між індивідами та соціальними інституціями.

Звичайно, суспільство не може бути державою, не маючи своєрідного описового характеру:

нормативно-політичного концепту, який пов’язаний з ідеєю, що громадянська активність людей має продовження в політичній і має посилюватися за рахунок державних інститутів. Ядром і суттю громадянського суспільства є широка мережа так званих неурядових організацій, які за означенням перебувають поза контролем держави, проте мають вибирати на себе по суті функції соціального управління;

юридично-правового концепту, за якого громадянське суспільство розглядається як сфера здійснення прав людини й усунення умов для насильства на основі державно-конституційної гарантії свободи й недоторканності;

концепту щодо поняття природного права людини, за якого «держава є власністю народу, а народ – зібрання людей, пов’язаних між собою згодою в питаннях права та спільних інтересів за «другим законом природи», що інтерпретується як «спільний правопорядок», як суспільство у значенні політичної спільності, як соціальна єдність із правом теоцентричного виміру і щодо людини, і щодо суспільства;

сучасного філософського підходу, що пов’язаний з ідеєю свободи, від розуміння і тлумачення якої залежать морально-етичні засади соціального порядку, нормативна концепція організації найкращого суспільства, як на основі прийняття універсальної природи розуму, який спроможний до раціональної комунікації, компромісу, толерантності й миру, так і теорії універсальних форм комунікації у співпраці індивідів, що активно впливає на стан соціального життя;

застосування культурних чинників з погляду на суспільство як на семіотично-дискурсивний феномен, що виникає як

явище, мережа відносин і стосунків між людьми, не зовні людини, а через людину, на основі певних спонук мислення, пізнання й усвідомлення, що продукують відповідні значення та символи, тексти та контексти, а також мотивують відповідні вчинки, поведінку й відповідну практику етичної дії.

Зрозуміти сутність нової соціальної формації можна лише тоді, коли стане ясно: для чого вона утворюється.

Через пізнання суті поставленого питання і усвідомлення логіки буття як такого можна вийти на саму ідею суспільства, на теренах якого маємо намір збудувати нову державу. Але, щоб зробити це, важливо знати: наскільки усвідомлюється суспільством державність як ідея держави, як її ідеологія і як використовується ідеальне начало держави в ім'я людини, в ім'я суспільного блага.

Більше століття тому люди прийшли до висновку, що «держава за своєю суттю є організований у себе народ» і «абсолютне право народу є його абсолютний обов'язок бути організованим у себе». Усе це в сукупності і становить державу. Виражаючи свою органічну цілісність, свою організованість, своє розуміння буття у сукупності індивідів, частина їх являє собою народ, що дає йому можливість здійснювати свої ідеї відповідно до права, що характеризує дійсний рівень своєї свободи буття. Якщо ж ця сукупність людей (народ) не керується встановленим правом, то рівень свободи людей не має порівняння. Дивлячись на сьогодення, нічого іншого сказати не можна: «Дуже великий сумнів у тому, що сама по собі більша частина населення, що присвоює собі ім'я «народ», утверджуючи свій намір у побудові демократичної державності, не порівнюючи його з істиною, може бути настільки розумна, що знає, що вона чинить». Суспільна свідомість цієї частини населення найвищою мірою суб'єктивно, егоїстично орієнтована на абстрактність ментальності й зовсім не передбачає розвиток сутнісних сил людини [5].

Тільки та частина населення має право називатися народом, яка на основі пізнання можливого й усвідомлення необхідного сформує в собі морально-етичні основи людини, навчиться науково обґрунтовувати, керуючись знаннями і волею, усвідомлене, розвине в собі необхідні навички організації себе в собі і в державу, має право називатися народом і брати участь у розбудові нового суспільства – демократичної держави.

Література

1. Карась А.Ф. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях / А.Ф. Карась. – Київ-Львів, 2004. – 520 с.

2. Білецький В. «Третій сектор» як основа громадянського суспільства (частина I) / В. Білецький // Схід. – 2004. – № 7 (65). – С. 69-72.

3. Білецький В. «Третій сектор» як основа громадянського суспільства (частина II) / В. Білецький // Схід. – 2005. – № 1 (67). – С. 60-65.

4. Андрос Є. Проблеми становлення громадянського суспільства в Україні / Є. Андрос // Схід. – 2005. – № 3 (69). – С. 113-119.

5. Білопольський М. Енвіроніка – нова наукова теорія про розвиток людства / М. Білопольський. – Донецьк-Маріуполь: ІЕП НАН України, 1997. – 330 с.

Надійшла до редакції 11.07.2011 р.